

Jesús BERMEJO, CMF, *Epistolario pasivo de San Antonio María Claret*. Vol. I (1838-1857). Publicaciones Claretianas, Madrid 1992, XXVII + 902 p.

Els religiosos claretians, en aquests darrers anys, han esmerçat, fructuosament, molts esforços per aplegar i publicar les fonts claretianes; oi més quan en ocasió de la «Setmana Tràgica» de 1909 perderen ja prop de dues-centes cartes autògrafes del fundador, junt amb d'altres significatives pèrdues ocorregudes durant la passada guerra civil (1936-1939). En ocasió del primer centenari de la mort del bisbe Claret (1870-1970), el P. José M. Gil, arxiver general dels missioners claretians, oferia als recercadors de la història i l'espiritualitat el primer volum de l'epistolari del P. Claret [Vg. *Epistolario de San Antonio María Claret*, Madrid 1970-1987, 3 vols.] i ara, més recentment, a fi de completar aquesta important iniciativa d'aplegar i editar les fonts claretianes, el P. Jesús Bermejo ha recopilat, en aquest primer volum que ressenyem, les cartes rebudes per Sant Antoni Maria Claret entre 1838 i 1857, les quals, esdevenen un preciós instrument per a poder il·luminar i contextualitzar alguns dels escrits del mateix P. Claret. Endemés, els textos de «l'epistolari passiu» il·luminen, excel·lentment, la personalitat i projecció d'Antoni M. Claret, missionista popular, bisbe i fundador que lluità aferrissadament a favor de l'Església decimonònica, la qual es veia violentament assetjada per la política anticlerical dels estats liberals.

Pel que fa a l'edició dels textos epistolars d'aquest volum, aquests són ordenats cronològicament, l'ortografia la trobem harmonitzada, i dels textos no escrits en castellà se'ns abasta una versió. L'editor col·loca, a peu de plana, algunes anotacions puntuals, ja sigui per identificar els personatges, aclarir el text o contextualitzar-lo. Els coneixedors de la vida i espiritualitat del P. Claret no els sorprendrà pas la reduïda xifra de cartes escrites per dames o religioses, ja que el sant «no escribía a señoras ni mujeres en general, sino cuando lo exigía la gloria de Dios y el bien de las almas» (p. XXI); amb tot, en aquest volum hi ha precioses cartes de Maria-Antònia París, fundadora de les claretianes, i esperem que en el segon volum puguem llegir-hi els textos epistolars de Sta. Maria-Micaela del Santíssim Sagrament (fundadora de les adoratrius), i de la M. Paula Despuig, superiora general de les carmelites de la caritat, fundades pel venerable caputxí Esteve d'Olot i Santa Joaquina de Vedruna, a Vic. Una cordial felicitació als claretians per a tan important contribució a la història eclesiàstica.

VALENTÍ SERRA

Francis BEZLER, *Les Pénitentiels espagnols. Contribution à l'étude de la civilisation de l'Espagne chrétienne du haut moyen âge*. Aschendorff Verlag (Col. «Spanische Forschungen der Görresgesellschaft», núm. 30). Münster, 1994. XXV + 334 p.

Reconstrucción de la mentalidad religiosa de la sociedad hispana en los todavía poco conocidos años del alto medioevo hispano, a partir de un meticoloso análisis de tres libros penitenciales: el Abeldense o Vigilandum, el Silense y el Cordubense (tres códices de finales del siglo X, segunda mitad del siglo XI y primera mitad del siglo XI, respectivamente), que el autor utiliza fructuosamente para aproximarnos la vida cotidiana de clérigos y laicos, con sus fiestas, costumbres e inmoralidades a finales de la Alta Edad Media, a partir de estos *Libri Paenitentiales* que nos ofrecen la catalogación de diversas faltas y pecados, junto con las respectivas penas expiatorias, propio de este sistema de penitencia tarifada que, a partir del siglo VI, empezó a desarrollarse en los territorios peninsulares; doctrina y praxis penitencial que es estudiada ampliamente por Francis Bezler en los tres libros que él analiza (pp. 39-108). Seguidamente, el autor trata de la variada tipología de las penas penitenciales y su diversa gradación: excomuniones, anatemas, limosnas penitenciales, reclusión mayor e incluso pena de muerte (pp. 109-158). Después Bezler analiza, muy pormenorizadamente, la penalización de los pecados capitales (pp. 159-218) y, seguidamente, trata de otros pecados contenidos en estos tres *Libri Paenitentiales*: homicidio, irreverencias contra la Eucaristía, ebriedad, infracciones en el reposo dominical, herejías, supersticiones, perjurios y falsos testimonios, incumplimiento de prescripciones alimentarias en tiempo de ayuno, etc. (pp. 219-299). El libro acaba con unas pinceladas a propósito de la vida de los clérigos en este período, poniendo de relieve el creciente absentismo pastoral, tibieza y progresivo enriquecimiento de algunos eclesiásticos (pp. 301-308). Se ofrece una conclusión general, índice de nombres y materias, junto con una bibliografía sucinta sobre el tema, (pp. 309-334).

Este trabajo del profesor Bezler constituye una novedosa y válida aportación al conocimiento de las actitudes y mentalidad de clérigos y laicos a finales de la alta edad media, a partir de la sugestiva utilización de esta documentación canónico-moral como un espejo de la vida social.

V.S.

Carles CARDÓ, *El gran refús*. Col.: Els Daus n.º 139. Edit. Claret. Barcelona 1994, 105 p.

Al abrir las páginas de los créditos de la obra de CARLES CARDÓ, *Histoire spirituelle des Espagnes. Etude historico-psychologic du peuple espagnol* (París, Aux Portes de France, 1946) el lector se encuentra con dos sorpresas no frecuentes: el censor –CH. JOURNET (futuro cardenal por designación de Pablo VI)–

no solo otorga la censura sino que considera conveniente su publicación, y el autor de la dedicada al cardenal VIDA I BARRAQUER «archeveque de Tarragone, Primat des Espagnes mort en exil pour avoir aimé la Justice e detesté l'iniquité».

Al leer la primera edición catalana de la obra de su redacción ampliada –(*Les dues tradicions. Història espiritual de les Espanyes*. Barcelona, Claret 1977) le espera al lector una nueva sorpresa: el cap. VIII, *el gran refús* (el gran rechazo) consta de una sola página –la 149– en la que se lee que se deja inédito por voluntad del autor expresada con las siguientes palabras: «Prohibició absoluta d'obrir aquest plec abans de l'1 de gener de 1990; després d'aquesta data, els fills del senyor i de la senyora Carrera-Patxot que sobrevisquin podran obrir-lo i publicar el seu contingut, si ho creuen oportú».

Superada largamente la fecha, la voluntad del señor Manuel Carreras (muerto en octubre de 1992), yerno del señor Patxot, y de la sobrina y única heredera del autor, la señora Maria Candelària Colomines i Cardó, dieron vía libre a su publicación confiada como no podía ser de otra manera a RAMON SUGRANYES DE FRANCH, que había seguido muy de cerca a entera redacción de la obra, iniciada en Turín en 1936 después de escapar de Cataluña, continuada en Lausana y terminada en la reencontrada paz de Friburgo de Suiza en 1943. Su publicación coincide con el cincuenta aniversario del retorno del exilio de CARLES CARDÓ (1954).

El capítulo en cuestión fue redactado, según el postscriptum del autor, en abril de 1948 y también fue sometido a la censura de CH. JOURNET, que la otorgaba el 24 de junio del mismo año. ¿Qué motivó a CARLES CARDÓ a escribirlo? Lo dice el propio autor: «La Providència posà l'autor d'aquest document en una situació única que li permeté de presenciar tot el descabdallament d'aquests preparatius i es creu en el deure de consciència d'exposar-lo per tal que serveixen de lliçó saludable als esdevenidors i també per tal d'evitar que la història oficial o la particular mal documentada coronin d'una aureòla immerescuda figures altament responsables tot llançant ànimes nobilíssimes a l'infern de la ignomínia» (p. 55). Efectivamente, CARDÓ, natural de la diócesis de Tarragona como lo eran GOMÀ y VIDAL I BARRAQUER, canónigo de Barcelona desde 1918, fundador de las revistas *La Paraula Cristiana* i *El Bon Pastor*, aparte de los aspectos literarios, cuyos méritos y valores no corresponde aquí resaltar, era un notorio publicista y en su doble información eclesiástica, acrecida posteriormente por su cercanía durante el exilio al cardenal VIDAL I BARRAQUER, protagonista de muchos de los hechos. Todo ello es suficiente para dar veracidad a lo que escribe en el capítulo VIII al decirnos que en él «el lector trobarà l'explicació oculta –aquella que la història oficial no dona mai i la particular ben poques vegades– de fets voluminosos com la pèrdua per a l'Església d'una gran part del poble català, la guerra civil espanyola de 1936 a 1939 i els vandalismes sacrílegs que sollaren els darrers anys de la segona República espanyola i de la Catalunya semiautònoma que en va nèixer» (pp. 22-23). La tesis fundamental del capítulo, colocado entre *les reaccions enfront del catalanisme*

(cap. VII i *l'explosió* (cap IX), planteja como tesis, señala en la presentación SUGRANYES DE FRANCH, que «la vivificació cristiana de Catalunya havia d'anar en bracet amb l'embranchida del seu renaixement. I això que estava a punt d'ésser obtingut va ésser afollat per aquells bisbes inconscients» (p. 9). Para CARDÓ la hipocresía¹ de elegir durante el reinado de Alfonso XIII siete obispos valencianos —catalans dimissionaris» (p. 27)— era hecha con premeditación para cortar las alas al clero regular y secular —progresista y catalanista (CLASCAR, FONT I SAGUER, ARAGÓ, SERRA, MANYÀ, GINEBRA, SERRA, VILARÓ, MIQUEL D'ESPLUGUES, CALVERAS, PIJOAN, CASANOVAS, BONET)—, del que CARDÓ afirma que «mai una jerarquia no ha comptat amb millors cooperadors, mai no els ha abandonat tant, sobretot quan llur eficàcia els feia més *temibles*»² y de hecho se encontraban en la base de todos los movimientos renovadores de la Iglesia de Catalunya de aquellos momentos —Assemblees sacerdotals, Obra de l'Evangeli, Obra del Culte, Foment de Pietat Catalana, Pomells de Joventut de FOLCH I TORRES, Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona fundados por FRANCESCA BONNEMAISON DE VERDAGUER, Federació de Joves Cristians de Catalunya, etc.—; este clero contaba con el apoyo del cardenal-prímado de Tarragona, VIDAL I BARRAQUER, y con el soporte de los obispos partidarios suyos, COMELLAS, de Solsona, i GUITART, de Urgel, mientras que IRURITA, primero en Lérida (1926) y más tarde en Barcelona (1930), VILA I CARTANYÀ de Gerona, i HUIX de Lérida, con la ayuda de GOMÀ, convertido en arzobispo de Toledo (1933), daban soporte al clero partidario de la catástrofe previa, al que CARDÓ califica de «romanalla carlina», y contra el cual lanza no sólo la acusación de connivencia con los que preparaban la guerra civil para restaurar la monarquía protectora del catolicismo (p. 37), sino la mucho más dura de que «quan, al juliol de 1936, aquella revolució esclatà, provocada precisament per la realització de la catàstrofe prèvia, ja no destruï gairebé més que ruïnes. Les turbes no cremaren les esglésies sinó després que aquells sacerdots hagueren cremat l'Església» (p. 54). En Catalunya las cosas hubieran podido quizás ir por otro camino, pero ahí está el *gran refús*, la posición episcopal dominante en algunas diócesis catalanas y sobre todo en Barcelona, la de mayor peso demográfico, obligaba a la «gent a preguntar-se si ésser català era compatible amb ésser catòlic» (p. 65).

Siguen al capítulo VIII una serie de documentos inéditos, que al explicar el calvario sufrido por el autor a consecuencia de la obra se convierten en la explicación más obvia de por qué CARDÓ decidió su autoembargo. Un breve apéndice biográfico, lo único que desmerece del conjunto, concluye este capítulo convertido en importante libro que ofrece Editorial Claret en voluntat de servi-

1. La palabra es de CARDÓ y la explicación es que no se atrevían a poner obispos castellanos, pero se engañaba a Roma con el pretexto de que los valencianos hablan catalán (p. 26).

2. El subrayado es del propio CARDÓ.

ció a la Iglesia Catalana actual, puesto que no faltan mutatis mutandis ciertos paralelismos sobre todo si se traslada a campos más amplios como la relación de la Iglesia con la nueva sociedad catalana y para cuya lectura quisiera hacer unas apostillas finales.

Se equivocaría quien tachara la obra de vidalista y por tanto de parcial, quien lea con tranquilidad las pp. 56-58 caerá en la cuenta de que también para CARDÓ la personalidad de VIDAL I BARRAQUER presentaba sus sombras. En la obra se encuentran un par de lapsus. El primero advertido ya por SUGRANYES DE FRANCH en la presentación es la reducción de la Federació de Joves Cristians de Catalunya (F.J.C.C.) a la Joventud Obrera Cristiana (J.O.C.), pero el propio CARDÓ advierte que la J.O.C. era «anomenada oficialment Federació de Joves Cristians de Catalunya», la presentación de la parte por todo no implica falsedad y lo que se atribuye a la parte se afirma también del todo. El segundo se encuentra al explicar la tensión entre GOMÀ, recién nombrado arzobispo de Toledo pero aún no Cardenal, y VIDAL I BARRAQUER, que en condición de tal y por encargo de la Santa Sede presidía la Conferencia de Metropolitanos. CARDÓ afirma que GOMÀ no acudió, alegando enfermedad, a la de los días 12 al 16 de noviembre de 1935, última celebrada antes de la guerra civil, en cambio en la reciente obra de CÀRCEL ORTÍ figura entre los asistentes.³ Ambos lunares informativos no empecen en absoluto el valor de las tesis cardonianas y ojalá que el cap. VIII, *el gran refús*, hoy recuperado, oriente no sólo a futuros investigadores de aquel período, sino que también su meditación actualizada ayude a que la Iglesia de Catalunya encuentre su reubicación en la sociedad catalana moderna en estos momentos de reflexión conciliar.

JOAN BADA ELIAS

Jean CHÉLINI, *L'aube du Moyen Age. Naissance de la chrétienté occidentale. La vie des laïcs dans l'Europe carolingienne (750-900)*, Picard Éditeur, Paris 1991, 548 p.

Vet ací un estudi, alhora rigorós i amè, sobre distints aspectes de la religiositat del laïc en època carolíngia que l'autor ha realitzat des de la utilització, profitosa, de les fonts escrites de l'època publicades a la Patrologia de Migne, Sources Chrétiennes i Monumenta Germaniae Historica, principalment, a més d'una abundant bibliografia (Vg. pp. 511-524). L'autor estructura la seva investigació seguint el ritme propi que fressa la mateixa activitat sacramental: el baptisme (aproximat com a un sagrament social d'adscripció simultània a l'Església i a l'Imperi), el matrimoni, el pecat i la penitència, la instrucció catequètica i les pràctiques religioses, la ritualització de la mort, etc.; aspectes diversos que Chélini harmonitza encertadament, refent l'atmosfera de l'època, és a dir, aquell con-

3. *ACTAS DE LAS CONFERENCIAS DE METROPOLITANOS ESPAÑOLES (1921-1965)*, edición preparada por Vicente Cárcel Ortí, Madrid (B.A.C.) 1994, pp. 358-386.

text uniformitzador que promovia la cristianització oficial emanada dels «Capitulària», promoguts per la monarquia carolíngia. Sense repetir la història de l'Església institucional, Jean Chélini mentre parla de la vida del laïcat, sap aproximar-nos, també, la vida quotidiana del clergat, posant de relleu llur determinant protagonisme en la cristianització, progressiva, de la societat carolíngia.

V.S.

Ramon CORTS I BLAY. *Regests de la documentació del segle XX sobre Catalunya i la Santa Seu conservada a l'Arxiu Secret Vaticà. I. Fonts de la Nunciatura de Madrid (1899-1921)*, Facultat de Teologia de Catalunya, Barcelona 1992, 345 p.

La apertura del Archivo Secreto Vaticano para el período correspondiente a las primeras décadas del presente siglo ha puesto al alcance de los investigadores la documentación procedente de la Nunciatura de Madrid durante los años 1899-1921, que son los correspondientes a tres sucesivas nunciaturas: las de Rinaldini (1899-1907), Vic Vico (1907-1912) y Ragonesi (1912-1921). El Prof. Corts i Blay ofrece la edición del Registro de los documentos referentes a las diócesis catalanas durante aquellos años, iniciando así la publicación de los materiales existentes en el mencionado Archivo Secreto sobre las relaciones entre la Santa Sede y Cataluña en el siglo XX.

Los *Regesta* que acaban de publicarse son del mayor interés para el conocimiento de la historia de la Iglesia, e incluso de la historia general de la Cataluña contemporánea. Los problemas reales que se plantearon durante los años finales de León XIII, y en los dos siguientes pontificados de S. Pío X y Benedicto XV, aparecen gracias a esta documentación iluminados con una nueva luz. Imposible sería pasar revista aquí a las cuestiones a que hacen referencia estos materiales, pero, aunque sea a título de ejemplo, merece la pena señalar algunas de las que, en su tiempo tuvieron mayor significación: la llegada de comunidades religiosas exiliadas de Francia y su instalación en Cataluña (n.º 21, 234, 259, 270); el asunto de la revista «El Urbión», dirigida por el sacerdote Pey i Ordeig (n.º 166, 168, 171); o los temores del arzobispo de Tarragona Costa i Fornaguera ante los intentos de traslado de la Sede metropolitana a Barcelona, unos temores con algún aparente fundamento cuando Barcelona tenía por obispo a un cardenal –Casañas– y la Santa Sede concedía el «palio» a él y a sus sucesores en la diócesis barcelonesa.

Otros muchos asuntos de actualidad quedan reflejados en esta documentación, en la que, como es lógico, abundan sobre todo, los escritos relacionados con la normal vida eclesiástica; entre aquellos, a título de ejemplo, pueden mencionarse los siguientes: la Acción popular católica, promovida por el P. Gabriel Palau, S.J. (n.º 369, 370, 371, 372 390, 642, etc.); la Semana trágica y la campaña en torno al fusilamiento de Ferrer Guardia (n.º 345, 346, 347); las numerosas peticiones de títulos pontificios, claro indicio de las ansias de

ennoblecimiento de la alta burguesía catalana; o la expedición del buque «Cataluña» a Palermo, en 1900, para transportar a Civitavecchia heridos, víctimas del gran terremoto que asoló Sicilia y Calabria (n.º 324). Pero el tema estrella y que más a menudo recoge la documentación es que el que cabe denominar en su más amplio sentido la «cuestión catalana».

El problema del catalanismo preocupaba al Vaticano desde tiempos de León XIII, como se puso de manifiesto en la postura adoptada ante la «Instrucción» del obispo Morgades sobre el uso del catalán en la pastoral popular. Bastará recordar las páginas escritas acerca de este episodio por J. Bonet i Baltá en su importante libro *L'Església catalana de la Il·lustració a la Renaixença* (Barcelona, 1984, págs. 246-252). Es significativo que el Cardenal Secretario de Estado, Rampolla, declarase, en unas Instrucciones de 28 de noviembre de 1900, que tanto la Santa Sede como el Cardenal Casañas, futuro obispo de Barcelona, desaprobaban «la política separatista inseguita contraria all'integrità della patria» (n.º 165). En años sucesivos, los monjes de Montserrat y los capuchinos de Pompeya fueron los religiosos que mayores inquietudes causaron a Roma por razón del catalanismo (n.º 422, 508, 550, 551, 676, 750, 751, etc.). Y es que el problema catalán tenía raíces profundas, y amplia resonancia emocional, y el mundo eclesiástico lo sintió de modo particular.

En el episcopado de Cataluña hubo prelados como el arzobispo de Tarragona Costa y Fornaguera, Reig de Barcelona o Rocamora de Tortosa que mostraron temores ante la radicalización del regionalismo, aunque parecían dispuestos a admitir sus expresiones moderadas. Así, Costa y Fornaguera, en 1901, proponía al Nuncio que las diócesis catalanas fueran regidas por obispos naturales de la región, pero cuidando no incurrir en «exageraciones catalanistas» (n.º 258). Tres lustros más tarde, el obispo Reig apoyaba igualmente ante el Nuncio la candidatura al episcopado del Dr. Carreras, destacando como un mérito su «catalanismo sin estridencias» (n.º 791). Estridencias no faltaron, por cierto, en uno y otro sentido. En 1917, los capuchinos se negaron a predicar en castellano en la catedral durante las misiones generales (n.º 550 y 551). Por su parte en 1921, los catalanistas denunciaban el decreto del obispo Rocamora de Tortosa, que prohibió en su diócesis —bajo pena de suspensión— la pronunciación del latín a la romana, y no «a la española» (n.º 517). La inquietud eclesiástica ante la cuestión catalana hubo de alcanzar uno de sus momentos álgidos en 1919, en una época, además, de intensa agitación social. Los incidentes surgidos en torno a la festividad del Corpus de aquel año revistieron particular gravedad: el canto de «Els Segadors» en la Misa de Comunió, la retirada de la bandera catalana de la torre de la catedral, la actitud displicente de la Diputación y del Ayuntamiento de Barcelona en la procesión frente al Obispo Reig, etc. (n.º 685 a 703, 780). El propio nuevo arzobispo de Tarragona, Vidal y Barraquer, sospecho de «catalanismo» a los ojos de algunos, hubo de justificarse ante tal acusación, lo que no fue óbice, sin embargo, para su nombramiento ni para su sucesiva elevación al cardenalato (n.º 675, 758, 791, etc.).

En esta reseña no resulta posible descender a otros pormenores, pero lo dicho bastará para que el lector pueda darse cuenta del enriquecimiento que suponen, con vistas al mejor conocimiento de la Historia eclesiástica de Cataluña, los nuevos fondos que han sido puestos al alcance de los investigadores. El libro de Corts i Blay se completa con varios índices, y será seguido en su momento por nuevos volúmenes, a medida que se vayan abriendo al público los fondos del Archivo Vaticano correspondientes a ulteriores períodos. No encontramos —y esta puede ser la conclusión a que lleguemos— ante una obra que constituye un instrumento de considerable valor para el trabajo de los actuales y de los futuros historiadores de la vida de la Iglesia en Cataluña.

J. ORLANDIS

Albert MANENT (dir.): *Diccionari dels catalans d'Amèrica. Contribució a un inventari biogràfic, toponímic i temàtic*. Generalitat de Catalunya, Comissió «Amèrica i Catalunya 92», Barcelona 1992-1993, 4 vols., maps., il·lus.

Sota la direcció entusiasta de l'infatigable Albert Manent, i amb l'assessorament dels professors Pere Grases i Pere Molas Ribalta, i amb un extens equip de redactors i col·laboradors, ha aparegut aquesta significativa aportació cultural en la commemoració del cinquè centenari de la descoberta d'Amèrica que, certíssimament, hauran d'agrair tant els americanistes com els estudiosos d'història en general. Els quatre volums del *Diccionari dels catalans d'Amèrica*, d'exquisida presentació i estructuració, constitueixen un valuós inventari, principalment biogràfic, i també toponímic i temàtic de la multiseccular, i incident, presència catalana a Amèrica, essencialment missionera durant els segles XVI al XIX, i també cultural i comercial des de les darreres dècades de la divuitena centúria fins a l'arribada massiva d'exiliats catalans l'any 1939.

Pel que fa a l'ordenament intern del diccionari, les entrades s'hi ordenen no pas temàticament o per països, sinó alfabèticament d'ací que, amb tota propietat, hom pugui anomenar-lo «Diccionari». Les notícies biogràfiques hi dominen en un 71%, les toponímiques hi són en un 13% i les temàtiques, tot i ser les més interessants, només abasten el 2% del conjunt. Les il·lustracions que acompanyen el text són, en general, encertades i adients i, sense repetir les informacions del text escrit, el complementen iconogràficament. Cal remarcar la importància i utilitat dels distints mapes temàtics realitzats, expressament, pels volums que ressenyem.

En una obra tan ambiciosa, i de difícil coordinació, és inevitable l'aparició d'algunes errades, inadvertències i repeticions, les quals, però, no rebaixen pas la qualitat d'una tasca tan gegantina i pionera en el camp dels estudis americanístics a Catalunya. Lamentem, això sí, que, en una obra d'aitals característiques, els articles hi apareguin sense la bibliografia fonamental i que, a la bibliografia general inclosa a l'apèndix del darrer volum, hi manquin algunes

publicacions d'interès com són, per exemple, els treballs de Baltasar de Lodares, i Buenaventura (no pas Bartolomé!) de Carrocera, entre d'altres.

V. S.

EPISTOLAE ad principes. Vol. I: Leo X - Pius IV (1513-1565). Regesti a cura di Luigi Nanni. Archivio Segreto Vaticano (Collectanea Archivi Vaticani, 28). Città del Vaticano, 1992. XL + 531 p.

Amb aquest primer volum de les *Epistolae ad Principes*, s'enceta una valuosa contribució a la història eclesiàstica que, certíssimament, suscitarà noves investigacions històriques, a partir de les suggeridores pistes aportades per aquests registres. En aquest volum que ressenyem s'ofereixen 3.219 fitxes que van des del pontificat de Lleó X (1513), (en què es configurarà aquest secretari papal encarregat de la redacció de les *Epistolae* o *Brevi ai Principi*, on responia en nom del Papa la correspondència oficial, sense passar per la Secretaria Apostòlica), fins al pontificat de Pius IV (1565). Seria, tanmateix, erroni pensar que aquests secretaris personals del romà pontífex es limitessin a expedir exclusivament textos epistolars de «circumstàncies», puix els registres d'aquesta tipologia documental, altrament, són un excel·lent reflex de les relacions dels estaments dirigents de la societat europea de llavors amb la Santa Seu; aportant multiplicitat de notícies referides a aspectes diversos de la vida social, cultural i diplomàtica del moment. En aquest sentit, ultra la gran quantitat de dades sobre el pontificat dels papes Medícis (Lleó X, 1513-1521; Climent VII, 1523-1534; Pius IV, 1559-1565), hi trobem notícies de Juli III, 1550-1555; Pau IV, 1555-1559 i molt poques del Papa Farnesi Pau III, 1534-1549 (tan sols 6 documents), i semblantment de Marcel II, només amb 15 documents, tots de l'abril de 1555. Les notícies a propòsit dels bisbes i cardenals de l'època hi són molt abundoses, així com d'alguns personatges de la reforma i contrareforma, com és, per exemple, el cas de Luter (docs. 974, 1020, 1125 i 1658), o de Pere Canisi (doc. 3153, 3212), o fins i tot dels grans artífexs de la diplomàcia vaticana, com és el famós Baltasar Castiglione i, òbviament, gran quantitat d'informacions sobre les personalitats de la política internacional del moment, és a dir, els «Principes»: l'emperador Carles V i el seu fill Felip II, Francesc I de França, Joan III de Portugal, Maximilià I i II d'Absburg, Ferran I d'Hongria i Bohèmia, Enric VIII d'Anglaterra, Albert IV duc de Baviera, el duc de Savoia, Andrea Dòria, el duc de Ferrara, Maximilià M. Sforza duc de Milà, etc. Les notícies sobre la vida de les diòcesis de la Tarraconense hi són força escasses (la documentació tramesa al bisbe Guillem Cassador per a acudir i retornar de les sessions del concili de Trento, docs. 2598 i 2985; i escadusseres notícies sobre els bisbats de Girona i Tortosa). En canvi les notícies sobre els bisbats italians hi són constants, fins a la societat, principalment de Gènova, Bolonya, Florència, Milà, Nàpols, Venècia, etc.

Luigi Nanni, a més d'afegir la documentació i transcriure el regest llatí, que sol haver-hi al verso de les minutes (vg. p. XXXIII), l'ordena cronològi-

cament, indica el nom del destinatari, ofereix el registre de la minuta del breu expedit i numera cada regest, a fi de facilitar-ne la localització. Tanmateix, més que no pas copiar el text del regest llatí dels registres i minutes, potser hauria estat més fructuós fer de nou tots els regests en italià, oferint-ne una síntesi nova i completa, car a voltes ens quedem sense saber què diuen documents tan llaminers com el 618, referit a Erasme de Rotterdam, on només s'indica: «Regi Angliae: pro Erasmo Roterodamo». L'obra esdevé fructuosament utilitzable mercès a un índex de noms i llocs preparat pel menor-conventual Tomislav Mrkonjic, tot i que a voltes es fa difícil d'utilitzar-lo a causa de la italianització d'alguns llocs (Siviglia, Barcellona, Valenza), mentre que d'altres vegades deixa els topònims en castellà, fins i tot en el cas de *Girona*, que, en comptes de la grafia catalana escriu *Gerona* (p. 497). A voltes la transcripció d'alguns topònims és incorrecta com a la p. 499, que escriu *Logrono* en comptes de *Logroño*. L'autor de l'índex té la tendència a escriure *Lopez* (en comptes de *López*, Vg. p. 503); i pel que fa al «Maestro Ignazio» que apareix en el doc. 1948 (Ignatius eius Societatis magistrum) del 7 d'octubre de 1555, no deu ser Sant Ignasi de Loiola?; en tot cas hauria estat bo d'indicar-ho a l'índex de noms i llocs.

Esperem que, sense excessius retards, vagin apareixent els diversos volums de les *Epistolae ad Principes*, regestades i ordenades per Luigi Nanni, a benefici de tants i tants historiadors interessats en l'acció diplomàtica de la Santa Seu.

V. S.

HISTOIRE du Christianisme: des origines à nos jours. Tome IV, *Évêques, moines et empereurs (610-1054)*. Tome V, *Apogée de la papauté et expansion de la chrétienté (1054-1274)*, Desclée, Paris 1993.

Les prestigioses edicions Desclée han encetat la publicació d'una ambiciosa història del cristianisme des dels seus orígens fins als nostres dies, en catorze volums, dirigida pels més reconeguts especialistes en la matèria, majoritàriament seglars i francesos, i amb un extens equip de redactors i col·laboradors. Aquesta extraordinària obra de referència, encara en via d'elaboració, s'inscriu dins la fructuosa trajectòria iniciada ja fa anys amb la història eclesiàstica dirigida per Fliche-Martin, la qual veiem ara actualitzada, ampliada i redimensionada amb aquesta nova obra, la qual ha assolit donar-li una visió d'abast mundial des d'una perspectiva molt més ecumènica de tal manera que aquests volums, lluny de ser exclusivament la història del pontificat romà o de l'Església Catòlica, ofereixen una reeixida visió a propòsit de l'espiritualitat, institucions i cultura desenvolupades pel cristianisme al llarg de tots els segles; i així ens és aproximada tant la trajectòria de les esglésies orientals com la de les esglésies reformades de l'occident europeu, talment una veritable *Història del cristianisme*.

A la redacció d'*Analecta Sacra Tarraconensia* hi han arribat els dos darrers volums d'aquesta significativa aportació a la història del cristianisme, amb els quals es completa la sèrie de volums dedicats a la història medieval, inaugurada

el 1990 amb el t. VI, titulat *Un temps d'épreuves. (1274-1449)*, centrat en l'època baix medieval, i continuat ara amb el t. V, que apareixia per l'abril de 1993 amb la denominació global de *L'apogée de la papauté et l'expansion de la chrétienté (1054-1274)*, i més recentment, pel novembre de 1993, el t. IV significativament titulat *Évêques, moines et empereurs, (610-1054)*, dirigit per Gilbert Dragon, Pierre Riché i André Vauchez. En aquest tom s'estudia la vida del cristianisme sota l'influx de la dominació musulmana, tant a l'Orient com a l'Occident, amb interès especial, en aquest cas, per l'església de Constantinoble, car des dels segles VI a l'XI, l'església oriental experimentà una gran puixança dins del cristianisme. També, òbviamment, s'analitza la renaixença carolíngia, i la incidència del monacat cristià europeu. Aquest volum acaba amb un estudi de les «nouvelles chrétientés», sorgides de la cristianització d'hongaresos, eslaus, escandinaus, russos i serbis.

Pel que fa al t. V, hi trobem una acurada anàlisi a propòsit de la consolidació de l'apogeu del papat i l'expansió del cristianisme, des de mitjan segle XIè fins al Concili de Lió (1274), en què s'havia de tractar de la unió de les esglésies d'Orient i d'Occident. A semblança dels altres volums apareguts, sense pretensions d'exhaustivitat, els autors malden per oferir una visió de conjunt, al més completa possible, de totes les esglésies cristianes, fixant-se ací en la consolidació d'un règim de cristianitat sorgit de l'enfortiment del papat després del llarg conflicte a propòsit de les investitures: sense oblidar la naixença i projecció dels ordes mendicants (principalment dominics i franciscans), que al servei del Papa, treballaren per acabar els moviments heterodoxos suscitats per un laïcat que començava a prendre embranzida i protagonisme.

Les il·lustracions que acompanyen el text, en general, són de bona qualitat i ben escollides, potser algunes de dimensió massa reduïda. Els mapes històrics, de gran utilitat i molt clarificadors, si bé a voltes són també de dimensions excessivament reduïdes. La bibliografia mira d'assolir un abast internacional; hi és abundosa i ben seleccionada al final de cada apartat, però amb un predomini dels títols francesos i alemanys, que determinen l'enfocament global de l'obra. S'agraeixen moltíssim els índexs de noms, cronologies i altres annexos complementaris, que acaben de perfilar aquesta història del cristianisme i la fan molt més utilitzable. Esperem que, a no trigar, puguem comptar amb l'obra completa, a benefici de tots els estudiosos de la cultura cristiana.

V. S.

Joaquim PRATS I CUEVAS, *La Universitat de Cervera i el reformisme borbònic*. Pagès editors, (Col. Seminari, 2). Lleida 1993, 436 p.

Vet ací una nova visió de la història de la Universitat de Cervera en la qual, a més de voler revisar críticament tota la historiografia, a fi de desfer tòpics i imposar nous plantejaments, es proposa l'autor d'emmarcar la creació d'aquest centre universitari en els plans reformistes de la «Nova Planta» borbònica i,

sobretot, Joaquim Prats té la insistent preocupació de voler desmentir l'existència d'una, *indiscutible*, escola cerverina integrada per Finestres i una colla de membres de la Companyia de Jesús els quals, des de posicions eclèctiques, però amb gran fecunditat, saberen incorporar a l'ensenyament escolàstic les principals aportacions de la modernitat, tal com ho han mostrat a bastança les vigoroses investigacions dels Pares Casanovas i Batllori, que l'autor del llibre que ací ressenyem no valora degudament. Sense cap mena de vacil·lació discrepem de les solemnes afirmacions de Prats i Cuevas en les quals declara que la totalitat del professorat jesuïta de Cervera, eren «escolàstics conservadors» (vg. p. 267), apreciació indicativa, d'altra banda, de la desconexió de l'abundant producció cultural de l'esmentat professorat, servada en els apunts estudiantils, que recollien i adaptaven el dictat de les classes, (òbviament escrits en llatí!), conservats en la seva majoria, al fons de manuscrits de la Biblioteca Universitària de Barcelona. La correcta anàlisi d'una institució docent, de la projecció i incidència de la Reial i Pontificia Universitat de Cervera, reclamaria la lectura atenta d'aquestes fons documentals, les quals revelen el grau d'assimilació dels autors de la modernitat de part del professorat cerverí, tot i fer-ho des de posicions marcadament eclèctiques.

Observem que la majoria dels títols citats en llatí al llarg del llibre contenen errors greus de transcripció, com és per exemple «theres contentiosam» en comptes de «theses contentiosam» (p. 409); «Tridentular» en lloc de «Tridentini», «dudovicum» i «Properum» en comptes de «Ludovidum» i «Prosperum» a la p. 410; «eologia» en comptes de «Theologia» (p. 411), etc. Notem també, que l'autor oblida les principals obres de recerca del P. Germán Zamora a propòsit de la renovació filosòfica socitada pel caputxí Francisco de Villalpando; d'altres d'aquest autor les cita malament (ja en els títols «Laurentium» en comptes de «Laurentianum»; o bé «Revista Cuatrimestral de Ciencias Eclesiásticas», en lloc de «Naturaleza y Gracia», etc.). Semblantment oblida de citar, a les fonts impreses, la *Philosophiae ad usum Scholae* (Madrid 1777-1778), (3 vols.), de Francisco de Villalpando, que el Consell de Castella imposà a les universitats hispanes l'any 1779, de gran acceptació a Cervera. Finalment, entre d'altres errades o inadvertències, indiquem que L.A. Verney (Barbadiño) no era frare caputxí sinó clergue secular (Vg. p. 244).

Aquest estudi sobre la Universitat de Cervera vol ser una alternativa a la clàssica història institucional, i vol aportar una nova visió que conjugui l'anàlisi institucional amb el context general de la política hispana i l'univers cultural de l'època. Tot i les deficiències assenyalades (principalment el fet de deixar d'utilitzar l'abundant i importantíssima documentació escrita en llatí), l'obra de Joaquim Prats no deixa de ser suggestiva en molts aspectes, malgrat que moltes de les insinuacions necessitarien ser abonades documentalment. Mentrestant mantenim la validesa de les investigacions dels al·ludits Pares Ignasi Casanovas i Miquel Batllori.

V. S.

Salvatore VACCA, *Prima Sedes a nemine iudicatur. Genesi e sviluppo storico dell'assioma fino al Decreto da Graziano*. Editrice Pontificia Università Gregoriana (Col. «Miscellanea Historiae Pontificae», n. 61), Roma 1993, XXI + 269 pp., 25 cm.

Heus ací una documentada anàlisi històrico-jurídica del conegut axioma «Prima Sedes a nemine iudicatur», des de la seva configuració i orígens fins al Decret de Gracià (any 1141), en què es formularia, definitivament, el principi de la injudicabilitat del Papa. Salvatore Vacca, amb un gran domini de les fons, no solament jurídiques, sinó també teològico-magisterials i narratives, ha reeixit, excel·lentment, en l'estudi aprofundit de l'origen i posterior desenvolupament de l'esmentat axioma fins a la seva consolidació a l'època de Gracià que després culminaria amb la butlla *Una Sanctam* de l'any 1302, en la qual es proclamava, solemnement, el principi de la sobirania absoluta del romà pontífex, exponent claríssim d'una eclesiologia eminentment monàrquica, basada en la unitat i injudicabilitat del Papa, aspectes que es veurién ratificats en el Concili Vaticà I (i també en el Vaticà II) i, d'una manera ben clara, en el text del *ca. 1404* del nou Codi de Dret Canònic on, textualment, llegim que «Prima Sedes a nemine iudicatur», presentat com una prerrogativa provinent del dret diví, a la qual el Papa no pot pas renunciar.

La problemàtica d'aquest axioma ja havia estat estudiada amb anterioritat per A. M. Köninger, H. Zimmermann i d'altres, els quals dedicaren estudis i treballs sobre el tema de la immunitat papal; però la present monografia de Vacca, ací ressenyada, és modèlica per la seva profunditat i el seu rigor metodològic i, a més de donar-nos una visió de conjunt de la problemàtica, desenvolupament i consolidació de l'axioma, afronta la recerca i anàlisi des d'una fructuosa perspectiva històrica, més que no pas jurídica, encara que també.

L'autor ja ens havia anticipat un tast del seu treball a *Laurentianum* 33 (Roma 1992) 3-55, en què tractà la qüestió durant el pontificat del Papa Símac, treball que veiem recollit a les fitxes bibliogràfiques de la *Revue d'Hist. Eccle.* de Lovaina, LXXXVII (1992) 243 (núm. 4012). No ens estem però de lamentar que l'autor dediqui tan poques pàgines a aquell que fou alguna cosa més que «un pur recopilador», Sant Isidor de Sevilla, de tanta importància en la formulació de l'axioma estudiat per Vacca que, iniciat per Sant Gregori el Gran, i propagat per Sant Isidor, amb els anys, tal com llegim a la monografia, el Romà Pontífex seria exempt de tot judici (Vg. p. 260), fet eclesial que, d'entrada, no fou pas universalment acceptat, ans rebé fortes impugnacions.

Una afectuosa felicitació a l'autor, i el desig de tota mena d'encerts en la direcció de la revista *Laurentianum* i, òbviament, en ulteriors recerques.

V. M.

Jill R. WEBSTER, *Els Menorets. The Franciscans in the Realms of Aragon From St. Francis to the Black Death. Pontifical Institute of Mediaeval Studies* (Col. Studies and Texts, 114). Toronto, 1993. XII + 455 p. + 6 làms.

Els Menorets. Amb aquest suggestiu títol, la medievalista i catalanòfila docent a Toronto, professora Jill R. Webster, presenta la seva documentada recerca a propòsit dels orígens, expansió i consolidació dels framenors, a l'àmbit territorial de l'antiga Corona d'Aragó. Des de fa una colla d'anys la professora Webster ha investigat aspectes diversos de les primeres implantacions dels medicants a casa nostra (principalment menors i carmelites), amb estudis publicats a diverses revistes científiques entre les quals, òbviament, no podia pas mancar *Analecra Sacra Tarraconensia* [Vg., per ex., *AST*, 65 (1992) pp. 141-210]. El volum que ara ens plau de ressenyar és una obra molt madura, ben estructurada, aprofundida en tots els seus aspectes, sòlidament documentada i, a més, en connexió amb estudis previs sobre la temàtica encetats abans de la guerra civil pel benemèrit franciscanista Martí de Barcelona (col·laborador entusiasta d'*AST*) i prosseguits després, d'alguna manera, per Nolasco del Molar, als quals l'autora, amb reconeixença agraïda, dedica aquest llibre que, per a la seva redacció, ha requerit llargues hores d'investigació a 63 Arxius escampats per la vella Corona d'Aragó, i àdhuc amb incursions a fons documentals dipositats a Madrid, Sevilla o Narbona; fructuoses recerques documentals que, d'altra banda, a més de poder historiar minuciosament la trajectòria i expansió dels fills de Sant Francesc a la Catalunya del segle XIII fins a la pesta negra del 1348, han permès que l'autora pogués preparar, també, la transcripció del sucós apèndix de textos, integrat per 59 documents (Vg. pp. 306-354), que abracen el notable arc cronològic que va del 1267 al 1346.

L'obra s'enceta, pròpiament, amb una visió molt sintètica de la vida de Sant Francesc d'Assís i sobre els orígens del franciscanisme, seguida d'un estudi crític del debatut pas de Sant Francesc per Catalunya del qual, sovint, es fa difícil de distingir la part històrica, dels sobreafegits llegendaris. Una volta estudiats els principals punts d'implantació dels framenors a les més destacades ciutats de la Catalunya medieval, la professora Webster subratlla la decisiva i forta incidència dels *menorets* en la vertebració de la societat catalana en el moment de la reconquesta territorial als sarraïns i simultània repoblació cristiana a la Catalunya Nova, principalment en temps de Jaume I. El segon capítol del llibre aborda una temàtica força complicada: l'anàlisi de l'abundància de privilegis concedits als *menorets* per la casa reial de Catalunya-Aragó ja des de les primeres implantacions, i en el capítol següent es refà el mapa de la vida ciutadana de l'època estudiada, talment un «mosaic» integrat pels burgesos, sarraïns, jueus i frares mendicants (Vg. «The Mosaic of Urban Life», pp. 103-148), amb valuoses i suggestives anàlisis a propòsit de l'origen social de les primeres vocacions al primer orde franciscà en l'àmbit catalano-aragonès. El Capítol quart tracta del creixement influx dels framenors entre els estaments de la burgesia medieval de les

ciutats, amb la consegüent pèrdua de poder de part del clergat secular, i amb una creixent rivalitat entre la clerecia regular i secular. El capítol cinquè, segurament, és el més nou, car examina alguns aspectes que afecten la història de les mentalitats, com és la forta tensió interior que experimentaren alguns framenors catalans de l'època de Jaume I, procedents de les principals famílies nobles de Catalunya, als quals hom confiava importants missions de representació reial, la qual cosa implicava que llur vida no es diferenciés pas massa de la dels ambaixadors seculars: i això creava, lògicament, greus problemes de consciència a uns religiosos que professaven l'austeritat i pobresa característica dels menors; aquest capítol es completa, encara, amb un reeixit estudi de la vida quotidiana dels franciscans durant els anys immediats a les pestes que assolaren Catalunya.

Abans de formular unes conclusions generals, sobre la incidència dels *menorets* a la societat catalano-aragonesa dels segles XIII-XIV, la professora Webster no oblida pas d'afegir un capítol dedicat al Segon Orde (les clarisses), i al Terç Orde (els terciaris seglars) i, també, un capítol centrat en l'impacte cultural dels franciscans a la cultura medieval, amb valuoses notícies a propòsit de l'organització dels estudis, lectures preferides, escrits que produïren, etc. (Vg. Cap. 7: «The Cultural Impact of the Franciscans», pp. 260-289). L'obra es completa amb un breu glossari dels termes més específics del franciscanisme medieval, descripció de les fonts arxivístiques usades, bibliografia sobre el tema i índex analític del volum; tot això precedit d'uns utilíssims apèndixs complementaris als diversos apartats del llibre, on trobem sistematitzats: la cronologia dels ministres provincials, la relació de custodis, guardians i lectors dels diversos convents; cronologia dels capítols provincials; els orígens socials i llinatges familiars dels religiosos; llistes alfabètiques i cronològiques dels framenors catalans, etc. Mentre felicitem l'autora per la seva valuosa aportació a la història del franciscanisme, expressem el desig de poder disposar, ben aviat, de la versió catalana d'aquest excel·lent treball que, indubtablement, serà punt de referència obligat en ulteriors estudis i recerques, no tan sols d'història franciscana, sinó també d'investigació històrica a la vida social i cultural dels Regnes de l'antiga Corona d'Aragó. Per a l'apartat introductori, potser hauria estat convenient d'emprar l'obra del P. Gratien de Paris: *Histoire de la fondation et de l'évolution de l'Ordre des Frères Mineurs au XIIIe siècle* (París, 1928; reimpressió anastàtica Roma, 1982) i també afegir-hi algunes monografies a propòsit del pas de Sant Francesc per Catalunya, com són, per exemple, els treballs de Mn. Josep Palomer, del P. Ernest M. de Beaulieu, de Mn. Martí i Albanell, o del folklorista Valeri Serra i Boldú. Semblantment, entre les cròniques antigues hi trobem a faltar la del P. Marc de Lisboa, amb diverses edicions al llarg dels segles XVI i XVII.

V. S.